

Л. бр. 2817/14
П. бр. 2744

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

стр. 19

ПОВРЕМЕНИ СПИС

ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

Л-135

ИЗДАЈЕ

А. БЕЛИЋ

УРЕЂУЈУ:

А. БЕЛИЋ, СТ. М. КУЉБАКИН, СТ. ИВШИЋ и ФР. РАМОВШ

КЊИГА XIV

Ова је књига експертирана.

Глаголослов речи Свет. Матфеј

Књига број 2. Јануари

Датум издавања и скупљања по реду текста.

Број издавања 25 ± 25

Београд, 26-III-49 год.

Идентичар

Milan Zindelit

БЕОГРАД
1935

Једно лингвистичко питање

Проф. Н. Н. Дурново покренуо је наново питање о старословенском језику и његовој гласовној системи у познатим студијама својим (Мысли и предположения о происхождении старославянского языка и славянских алфавитов, *Byzantinoslavica* I, 1929, 48—85; Ещё о происхождении старославянского языка и письма, *Byzantinoslavica* III, 1931, 68—78). У овом часопису (ЈФ VIII, 1928—1929, 205—210) проф. Ст. Кулбакин одбацио је хипотезе проф. Н. Н. Дурново као недоказане, на што је проф. Дурново одговорио другом, горе поменутом, својом расправом. Али свако ко је пратио писање ових научника морао је добити утисак да овим расправљање о старословенском језику није исцрпено. Истина, и сам проф. Кулбакин вели да су мисли проф. Дурново интересантне и оригиналне; али су оне — по моме мишљењу — и нешто више. Њима се отвара питање о старословенском језику врло оштроумно и зналачки. Зависи од даљег рада на томе питању: да ли ће мисли проф. Дурново бити дефинитивно одбачене, па ће се поново прићи старом, стереотипном погледу о гласовној структури старословенског језика; или ће се оне примити у целини или појединостима.

То је осетио проф. кнез Н. Трубецкој и посветио је мислима проф. Н. Н. Дурново једну расправицу у којој је покушао да поправи или даље развије његове мисли (*Die altkirchenslavische Vertretung der ur Slav. *tj, *dj — Zeitschrift für slav. Phil.* XIII, 1936, 88—97).

Проф. Н. Н. Дурново, један од најбољих познавалаца старословенског језика, разматрајући обе старословенске азбуке и тражећи да утврди најстарији састав њихов (он уосталом сматра да су обе азбуке истовремене, само је једна са једном функцијом, друга са другом), долази до закључка да старословенски споменици претстављају у свом архаичном облику две редакције: а) чешку или великоморавску (Кијевски листићи, Прашки листићи,

Прашке и Бечке глосе) и б) бугарску (сви остали старословенски споменици). Према томе, и азбуке старословенске удешене су у првој редакцији према чешком језику, у другој — према бугарском. Зато у Кијев. листићима имамо место **tj* **dj* прасловенских — *ц* и *з*, а у осталим споменицима *шт* и *жд*. Једно одговара чешком, друго — бугарском језику; и зато се може с правом ставити питање: шта је могло или морало бити у старословенској оригиналној азбуци.

Ако издвојимо гласове великоморавске и бугарске редакције за прасловенско **tj* и **dj*, остају нам свега два гласа за које се може претпоставити да су били у првобитној старословенској азбуци: за **dj* — глагољско *ѡ*, ћирилско *ѡ*, у гласовној вредности западномакедонског *ѡ*, и за **tj* — глагољско *ѡ*, ћирилско *ѡ*, у вредности западномакедонског *ѡ*.

Ја нећу улазити у аргументе проф. Дурново, јер ми није намера да говорим исцрпно о његовој врло оштроумној и привлачној хипотези; али ћу додати ка другим аргументима које је Дурново навео у корист једнозвучне природе знака *ѡ* још један разлог. Ако испоредимо глагољски знак за *ѡ* и *ѡ*, тј. *ѡ* и *ѡ*, онда видимо да је други знак модификација првога, и то модификација његова горњег дела: ја бих у томе видео однос *ѡ*:*ѡ* (*ѡ*), тј. у оба случаја две сродне африкате које се разликују само у појединостима.

Ово не значи, и ја не бих желео да неко тако протумачи, да ја идентификујем западномакедонски дијалекат са старословенским у схватању проф. Дурново. Ово је речено само ради допуне његових идеја и у његову смислу. Ја сматрам да проф. Дурново има права засада само у теориском правцу, тј. да су заменици прасловенских **tj* и **dj* старословенског језика били друкчији неголи великоморавског или бугарског. Да ли су то били звуци *ѡ* и *ѡ* или још какви други звуци, то је за мене данас спорно, докле год се целокупна структура гласова старословенског језика и старословенских говора не утврди још поузданије.

И проф. Трубецкој прима мисли проф. Дурново у овом смислу и хтео би, према своме систему вокала старословенског језика¹⁾, да да другу реализацију старословенских заменика прасловенских **tj* и **dj*. Проф. Трубецкој мисли да би било тачније, или чак и једино тачно, претпоставити у тим групама „palatale

¹⁾ Изнесених у Миколином зборнику, 317 и даље.

Spirans+palataler Verschlusslaut“, неку врсту *št* и *žd* или слично (сам проф. Трубецкој не претставља графички како он замишља ту везу „palatale Spirans+palataler Verschlusslaut“).

Ја се нећу упуштати у изношење целокупне, врло оштроумне аргументације кн. Трубецког у корист гласовне групе „palatalni spirant+palatalni eksploziv“; али је несумњиво много лакше помирити његово тумачење гласовне вредности старих *ѡ* и *ѡ* са гласовним групама *шт* и *жд* и још ранијих *шч* и *жѡ* старословенских говора. Само морам приметити једно. Да ли се баш вредност гласова које претпоставља Н. Н. Дурново мора одређивати као *ѡ* и *ѡ* данашњих западномакедонских говора? Нема за мене никакве сумње да је то новија вредност српских штокавских гласова *ѡ* и *ѡ*. Према томе, ја претпостављам да су поправке претпоставке Н. Н. Дурново и у другим правцима могуће, иако не поричем оправданост критике кнеза Трубецког гласова *ѡ* и *ѡ*.

Овим сам хтео само истаћи да је оштроумним размишљањем проф. Дурново потстакао решавање једног од врло важних питања словенске лингвистике; оно ће се развијати даље, добијајући различне модификације — као на пр. у поменутој расправици кнеза Трубецког — у зависности од развитка целокупне словенске лингвистике. Али заслуга његова остаје у том правцу неокрњена. Сада пак хоћу да додирнем једно друго питање словенске лингвистичке науке које се такође налази у средишту целог сплета таквих питања која одавна очекују да им се приђе ближе.

*

То је питање о западномакедонским дијалектима од којих сам ја један описао у своме „Галичком говору“.

Обично се узима, због присуства *ѡ* (*ѡ*) и *ѡ* (*ѡ*) у тим говорима, да они претстављају мешавину севернијих штокавских (средњештокавских) српских говора са некадашњим говорима Македоније који су опет схватани као продужење старословенских или јужномакедонских говора. И ја сам сам некада, док ми се није дала прилика да изблиза проучим галички говор, један од типичних говора западне Македоније, — тако мислио. Али када сам се дубље са њим упознао, ја сам се уверио да то неће бити тачно. Лингвистичка структура галичког говора таква је да за њ морамо тражити друго решење. А то решење нити је тако лако наћи нити је тако лако снаћи се уопште у материјалу који он пружа.

Прво, да се задржим на његовој гласовној слици.

Место праслов. **tj* и **dj* овај говор има *ћ* и *ђ* (примере в. у наведеној књизи), место **stj*, **skj* има увек *šć*, а место **zgj* и **zdj* — колико се може судити по незнатним остацима — **žj* (које у њему прелази у *ž*, пошто свако *џ*, чак и у страним, турским речима, као и у многим суседним албанским дијалектима, — прелази увек у *ž*). Напореда са тим цртама има увек *з* и *в*, тј. њихове заменике *о* и *е*. Место *ж* и *љ* има у почетним слоговима *о* и *е* (каткада место *о* — *у*).

Како у овом говору има *šć* увек место *skj* и *stj*, а само *č* је увек тврдо, то се мора претпоставити да је та црта, однос *šć:č*, саставна црта сугласничког склопа овог дијалекта.

Али питање и јесте у томе: како треба гледати на појаву *šć* и *žj* у македонским говорима, па било да се ти гласови свде само на **stj*, **skj* и **zdj*, **zgj*, као што је у галичком говору, било да се свде и на старо **tj* и **dj*, као што је на пр. у костурском говору.

Ја сам у својој студији претпоставио да смо имали двојак *старословенских* говора:

1) једних који су место **tj* и **dj* имали *št* и *žd*, наравно са лако умешканим *t'*, *d'* (што сада додајем); ти су говори, по моме мишљењу, то *št'* и *žd'* добили од ранијег **tj*, **stj*, **skj* и **dj*, **zdj*, **zgj*; такви су говори око Солуна;

2) других који су место **tj*, **skj*, **stj* и **dj*, **zgj*, **zdj* имали *šć* и *žj*; претставник је тих говора костурски дијалекат.

Прве сам звао старословенским дијалектима, а друге архаичнијим старословенским дијалектима.

Још треба додати да је старословенски дијалекат од **skj*, **stj* преко *šć* добио такође *št* (*št'*) као и од *tj*; а од **zgj*, **zdj* преко *žj* *žd* (*žd'*) као и од **dj*. Све су ово досада и други претпостављали и у свему томе нема никакве новине. Али у последње време има покушаја да се одузме значај овој двојности старословенских дијалеката.

Цветан Тодоров покушао је да докаже (у расправи „Съчетания *šć*, *ždž* и *št*, *žd* въ българския езикъ, Сборникъ въ честь на проф. Л. Милетичъ, 1933, 47—55) да се, у ствари, сви варијанти ових гласова свде (стр. 55) на старо *št* и *žd* са палаталном нијансом или без ње (*št'* и *žd'*). Међутим ово је врло мало вероватно. Пре свега Тодоров има за то сувише мало материјала, да оставим све друге неисправности у његову извођењу. Њему је

пружио грађу, углавном, самоковски говор у којем он налази место **tj* (па и место новог *št*, исп. *пиштолe*) ове варијанте: *št*, *št'*, *šk*, *šč*, *šč*, *št'* у речима истога или сличног постанка. За мене је поуздано, ако је Тодоров добро забележио ове варијанте, да имамо овде посла са дијалекатском мешавином која се може свести на троје:

št (тврдо)

št' (меко) —→ *šk*

šč које даје све остале варијанте

Ова мешавина трију особина у самоковском говору претставља — по моме мишљењу — мешавину тројак *говора*:

а) оних који су имали *št*, тј. *št* очврсло, као што је у источно-бугарском, и *št'* палатално, као што је морало бити у старословенском и као што је могло остати у многим његовим говорима;

б) и оних говора који су имали *šč*, који су, дакле, припадали типу архаичнијих старословенских говора.

Не треба се чудити што ти утицаји иду до Разлога, у Ксантиски крај и чак у Лозенградски. Уопште и македонски говори и говори западне и јужне Бугарске налазили су се у покретима у току векова исто као и становништво српскохрватских покрајина. И ништа није погрешније — што се ради врло често и не престаје се и сада чинити — него када се подаци различних македонских или бугарских говора, који су често и сами по себи непоуздани, узимају као црте говора који су на својим старим, аутохтоним местима. Од македонских области иде читава говорна струја према родопским говорима, тако да се каткада у родопским говорима огледа оно што је са стране донесено (исп. код мене, Галички дијалекат, исп. стр. 56—7 и даље); а тако је и другде. Зато је сасвим немогуће, без претходне студије о кретању дијалекатских црта свих тих говора, ишта поузданије рећи на основу њихове грађе. Зато је и било потпуно неумесно и некритички решавати необично тешка питања као што су о односу *št* (*št'*), према *šč* у истим речима на основу на брзу руку напабирчених, и то, и самих по себи недовољно поузданих, а са ове стране потпуно непроучених података.

Сада да се вратимо нашем питању.

На који је начин, галички дијалекат, добио своје особине: *ћ* и *ђ* (= **tj* и **dj*), *шч* (= **skj*, **stj*) и *жџ* (= **zgj*, **zdj*) и *о* и *е* м. *з* и *в*?

Ако претпоставимо да су солунски дијалекти имали *št* (*št'*) и *žd* (*žd'*) и *o* и *e*, они му свакако нису могли дати ни једну ни другу особину, ни *h* и *ћ* ни *шч* и *жц*.

Ако, с друге стране, узмемо у обзир дијалекте костурскога типа који су у својој структури једино *šč* и *žč* имали за све ове гласове, јасно је за нас да и они нису могли дати овом дијалекту *шч* и *жц* само за **stj*, **skj* и **zdj*, **zgj*, а у исто време и *h* и *ћ*.

Бугарски дијалекти, који су долазили са истока и имали су обично *шт* и *жд* у свима горњим случајевима и друкчију замену — до извесне мере — полугласника, — нису такође могли дати црте галичког говора.

Остају српски средњештокавски говори. Они су имали *h*, *ћ*, *шт* и *жд* и један полугласник (*ь=ѣ*). Мени се чини невероватним да би овај говор кад би се помешао са говорима костурског типа дао готово у свима случајевима *ћ* и *h*, никада *шт* и *жд* и никада *ь=ѣ*. Сем тога, та мешавина могла је бити, ако се узме у обзир освајање извесних крајева Македоније од Срба, тек у другој половини XII в. када се јављају и друге особине у средњештокавском говору, којих овде нема.

Из свега овога ја сам извео закључак да је — бар за сада, тј. док не имадемо поузданијег материјала — можда најбоље претпоставити да се у овом дијалекту крије стари штокавски или српскохрватски говор, који је прекинуо везе са осталим штокавским говорима још крајем VII—VIII века и који се и није некад налазио у Македонији, већ у јужној Албанији или Епиру¹⁾.

У то време штокавски говор те врсте могао је имати у својој структури ове особине:

а) *h* и *ћ* = **tj* и **dj*

б) *шч* и *жц* = **skj*, **stj* и **zgj* и **zdj*

(као што имају неки штокавски говори западне Славоније, Босне и Далмације)

в) *ѣ* и *ѥ*

г) *ж* и *л*

Што се тиче морфолошких особина, чак ако и претпоставимо да је тај говор имао најстарије (-га, -мо, 3 л. јед. и 3 л. мн. през. без *м*), оне су се могле изгубити под утицајем морфоло-

¹⁾ Не треба се чудити што се не обазирем на писање Младенова, Сељинчева, Љ. Милетића и др. о овоме; њима је увек пред очима одређено решење овог питања од којег се они не желе удаљавати.

шких особина старословенских дијалеката који су му били у судству¹⁾.

*

Ја нећу даље развијати своје мисли изнесене у поменутој књизи. Али морам приметити да галички дијалекат претставља један сложен и тежак лингвистички проблем који се не може решити затварањем очију пред стварношћу или старим методима априорних суђења која немају ничег заједничког са језиком.

Пре свега морају се добро проучити словенски дијалекти данашње Грчке и сви македонски говори данашње наше земље и њихово продужење у Бугарској. Затим се мора проучити — колико је то могуће — стара колонизација свих тих крајева и све њихове селидбене струје које су ишле кроз векове. Топономастика и Тесалије, и Епира, и Албаније и осталих покрајина грчких моћи ће нам — можда — дати такође које корисно зрно. „Можда“ велим зато што не треба прецењивати значај имена места у срединама са другим језицима.

Налазећи се пред овом загонетком ја сам у уводу свога дела и изнео оно што би до извесне мере доказивало могућност претпоставке да су српскохрватска племена — још за време сеобе Словена на Балканско Полуострво — могла доћи у Грчку и Албанију, одакле су доцније преко Дрима улазила постепено у Македонију²⁾.

У корист те мисли говоре ови подаци:

1) многа се насеља по Грчкој и Албанији називају именима у чијој је основици назив *Србин* или *Хрват*;

2) можда се у смислу српскохрватских особина могу тумачити и неки називи места у тим крајевима;

¹⁾ Што неки научници износе да је за ове говоре врло важан факат што у њима и старо *чшо* > *што* прелази у *шчо* и даље чак и у *шо* — ја мислим да у томе греше. У целом појасу јужномакедонских говора мешају се говори са *шш* и *шч*, тако да је напоредност *шчеша* и *шшеша* могла дати и *шчо* поред *шшо*, а доцније и само *шшо* потиснути.

²⁾ Ја у својој студији о галичком дијалекту нити сам хтео нити сам могао предузимати нарочита испитивања о утицају страних средина (романске, грчке и албанске) на македонске говоре, већ сам се ограничио само једном напоменом: да је за мене поуздано да ти утицаји нису дошли преко бугарског језика ни у дијалекте некадашње Краљевине Србије, ни Старе Србије ни Македоније. Ја сам се ту ограничио само неким библиографским упућивањима, од којих за она на стр. 61—2 дугујем љубазности г. Х. Барића. С друге стране, моје је старање ишло у том правцу да покажем да су ти утицаји у различним крајевима поменутих покрајина давали различне резултате. За мене је било најважније да балканолозима тружим материјал из галичког говора који ће они даље у правцу својих студија испитивати.

3) несумњиво је да је колонизаторска струја ишла из јужне Албаније преко Дрима и даље према Вардару.

Све сам ја то изнео као *наговештаје*. Ја се нисам хтео упуштати у свестрану критику тих наговештаја, јер сам сматрао, као што сам у своме делу истакао, да *сав* материјал који се овога тиче треба да буде исцрпно покупљен на основу првих извора, уколико је то могуће. Када сам наводио имена места, на пример, ја сам их нарочито наводио у облику како су их некада дали Гиљфердинг и Макушев.

Али ипак и после свега овога, а нарочито када се узму у обзир и друге српскохрватске особине које се у структури тога говора налазе (*чр- > цр-*, ја зам. за 1 л., заменичка система у духу *шај: овај: онај*, друге црте фонетике тога говора), не остаје нам ништа друго него да у њему видимо староштокавске особине. Ја не велим да се тај дијалекат као староштокавски сачувао ту у чистом облику; али сматрам да ни у једним дијалектима нашим није сачувана језичка основица староштокавског дијалекта из VII—VIII в. као у томе перифериском говору. Нигде се другде *ћ* и *ђ* не налазе у вези са чувањем разлике између *ь* и *ѣ*. Уосталом то само по себи не би било нимало чудновато. Зар се и другде у словенском свету нису архаичне црте језика сачувале најбоље на периферији, а нарочито у туђем језичком елементу. Сетимо се само резиских дијалеката словеначких! Зар је то већа „јерес“ од старословенског језика проф. Н. Н. Дурново са *ѣ* и *ѣ* у основној гласовној структури његовој? Зар и тај старословенски језик не би био, у извесној мери, „сербској окраски“?

Ја сам изнео галички дијалекат, један реални дијалекат, који заиста постоји, као паралелу хипотетичкој реконструкцији старословенског језика коју је са много оштроумља изнео проф. Н. Н. Дурново. Када један реални, стварни говор пружа оволико тешкоћа научнога карактера, колико то тек мора вредети за једну научну реконструкцију? Али се ни једно ни друго не може решити шаблонским, априорним и сумарним начином као што се досада чинило или се још увек чини. Само прецизна испитивања, вођена у најразличнијим правцима, могу нас довести до истине. Али се од ње не треба бојати као од баука, ако поменута испитивања по својим резултатима буду ишла у раскорак са оним што смо досада сматрали као „ортодоксну“ истину или што смо тако хтели или смели сматрати. Треба имати смелости и истинољубивости проф. Н. Н. Дурново.

А. Белић

О реченичном акценту у каставском говору

Ја сам имао прилике да истакнем значај и старину каставске акцентуације када сам говорио о променама акцената у прасловенском језику (в. Акценатске студије, књ. I, 1914, стр. 7 и даље). Поред врло значајних акценатских црта код придева и глагола, ја сам већ тада обратио пажњу на једну значајну особину реченичног акцената у том говору. Узлазни чакавски акут на апсолутном крају реченице прелази у дуги силазни: *ón grě z Volòskęga*, али *ón grě; kopâj: kopâjte; ón ga drži: drži ga; volón jě dâl jist: ón jě dâl jist volón* и сл. (op. cit. 10).

У тај мах ја тај говор с те стране нисам даље проучавао и ограничио сам се том напоменом општега карактера. Много доцније ја сам се задржао на њему у расправици *L'accent de la phrase et l'accent du mot* (Travaux du cercle linguistique de Prague 4, 1931, 183—188). О каставској реченичној акцентуацији ја ту говорим ово: „*tous les accents montants devant une pause ou à la fin du mot isolé ou à la fin de la phrase deviennent des accents descendants. Mais dans le dialecte de Kastav ce rapport des accents montants finaux ou non-finaux — correspond aux mêmes rapports des accents descendants finaux et non-finaux ainsi qu'aux mêmes rapports des accents brefs. Ce parallélisme étant dans la nature même des accents ne favorise pas la formation d'une relation accentologique d'opposition. Aussitôt ce parallélisme disparu, cette formation est possible*“ (op. cit 187).

Ово је на том месту речено само узгред да би се каставском акцентуацијом објаснила *добрињска* акцентуација крчких говора, која, уосталом, није само *добрињска*, а у којој се пошло знатно даље.

За *добрињску* акцентуацију ја сам рекао да се она *развија* у овом правцу: ' постаје уопште све више реченични акценат код речи са дугим акцентом; а ^ постаје код истих речи све више акценат краја речи и када се усамљено употребљавају, и то не само у слогу који је на апсолутном крају речи него и у другим слоговима; тако исто кратки акценат кад се у реченици на пр. код двосложних речи находи у *добрињском* дијалекту на крају, прено-